

CONSIDERACIONS GENERACIONALS

Josep Iborra

QUEST PAPER NO ÉS, EN PRINCIPI, UN ACOSTAMENT personal meu a la figura de Bernat Capó, amic des dels primers anys de la nostra vida a Benissa. El meu propòsit és repassar el context en què tots dos ens van moure fins el començament de la dècada dels seixanta. Tots dos vam nàixer a les portes de la proclamació de la República, de manera que la nostra infantesa va coincidir amb els anys republicans. Quan el 1936 comença la Guerra Civil, teníem ja set o vuit anys. Durant aquella curta etapa, l'escola, els jocs, les excursions a la casa dels pardalets van ocupar la nostra vida, en una Benissa que ja no existeix en gran part. Es jugava pels carrers, per on generalment només circulaven carros. De vegades, molt de tant en tant, passava un cotxe o l'autobús de la Unió de Benissa.

Mentre jugàvem, quan véiem el senyor rector volàvem cap a ell per besar-li la mà. Una altra diversió de tant en tant, el cinema, prop de la plaça.

Hi havia l'església de Sant Pere, que vosaltres ja no heu pogut veure perquè, ja guanyada la guerra per Franco, l'alcalde va fer tombar aquella robusta fortalesa. La Puríssima i el Convent de Sant Francesc, encara hi són. L'escola de què disposàvem era la de don Anacleto i la del Convent. Ja ben a prop de la rebel·lió feixista es van inaugurar les Escoles, que Bernat i jo vam estrenar.

Després, els tres anys de la guerra. Per a uns xiquets com nosaltres era una cosa remota, que passava en uns altres llocs. De vegades, el soroll dels bombardeigs d'Alacant. La guerra es va traduir més aviat en dues

coses: una situació més lliure, o més solta; i una falta de pa. Passàvem fam tot i que als pobles sempre hi havia el camp més a prop: fruites, ametles, figues, garrofes... De tota manera, el poc que es produïa estava controlat i era requisat. Tornàvem a una època primitiva. El sabó, per exemple, s'havia de fer a casa, com tantes coses més que ja no es podien comprar.

Sentíem parlar de la guerra. O véiem desfilades de banderes, o com es cremaven imatges de l'església. Per a nosaltres tot això era confús i ho miràvem amb espontaneïtat, sense judicar res. Tot elemental, natural, com ploure. I notícies de morts, o cançons dels soldats, o de propaganda política. A l'escola dibuixàvem mapes de Rússia, a més del corresponent ensenyament rutinari i poc estable.

Ens vam criar un poc salvatges, en un clima de crisi i de desordre, de desorientació, sense la tradicional educació religiosa i moral. Això ens va marcar en el sentit que no vam tenir normes ni dogmes implantats ben aviat al cap.

I després, la postguerra, uns anys molt negres. Tots pensaven que acabada la guerra s'acabarien la fam, els morts i la anormalitat. "*Que se vaya Negrín que nos da pan de serrín y que venga Franco que nos da pan blanco*". Res de res: "*el pan blanco*" es va quedar a la zona nacional i la zona roja, vençuda, va tenir un pa de "*serrín*" que feia plorar. Estàvem encara pitjor que abans. Tot era escàs, racionat en els cupons de les cartilles. I la cartilla va durar fins a l'any cinquanta. Això, pel que fa al menjar.

Una altra cara sinistra: la gent que no aconseguí fugir anà a parar a les presons i molts van ser afusellats, milers i milers. Hi havia el temor, la denúncia. I mentrestant, ens van uniformar a tots amb les camises blaves i la boina roja. I els xiquets vam portar corretjam i desfilàvem amb fusells de fusta. Érem els pelayos.

L'Església, victoriosa, es va fer l'ama. Des de les trones es bramava contra los rojos. I va organitzar les *Misiones* per convertir-los. Des de bon matí, hi havia les corresponents passejades, amb càntics, rosaris i sermons amb altaveus, i això encara passava a finals dels quaranta. La religió, és clar, era una assignatura obligatòria. Anar a missa era una bona cosa, perquè si el rector no et feia un certificat de bona conducta, ho tenies negre per a trobar treball.

Hi havia, a més, durant els cinc primers anys dels quaranta, els maquis, que defensaven la República i pensaven que amb la victòria dels aliats contra Alemanya, Franco aniria fora. Tot això va contribuir a augmentar la tensió i la persecució, i a organitzar manifestacions d'adhesió al Règim.

Bé, tot ben fosc. Fins i tot la llum elèctrica estava racionada. Les anomenades restriccions elèctriques, regulaven i destorbaven la vida quotidiana.

A finals dels quaranta, Bernat i jo ens trobem a la Universitat de València començant el primer curs de Dret. Els estudis es feien a la vella Universitat del carrer de la Nau, amb el claustre presidit per l'estàtua de Lluís Vives. Hi havia tan pocs alumnes que en aquell edifici es trobava la Facultat de Dret i la de Filosofia i Lletres. Hi havia una calma absoluta entre els estudiants i no hi podies entrar sense corbata. L'opressió i la grisor eren permanents.

Fins aquí, he tractat de fer quatre pinzellades sobre el context general de la vida en què ens trobàvem el meu amic i jo, des de la República fins a l'arribada a la Universitat.

Ara, el que tractaré de contar-vos no és el context quotidià i corrent, sinó el cultural i polític en què ens trobàvem. Em limitaré, especialment, a la dècada dels cinquanta. En primer lloc, perquè es tracta d'una dècada en què es va decidir la nostra formació, la nostra professió, la línia de la nostra vida personal, les nostres orientacions. A més, aquesta dècada presenta, des de molts punts de vista, una certa unitat i homogeneïtat. Pocs coses hi canvien i, per tant, se'n pot parlar com d'un bloc ben definit. Abans hi havia hagut la crua postguerra, l'espanyola, a la qual s'afegiria la de la mundial. Després, a partir dels seixanta, algunes coses comencen a canviar i a divergir de la tònica general de la dècada anterior.

Finalment, en aquesta dècada apareix una nova generació, que és la generació a què Bernat i jo pertanyíem, i que creixerà i es manifestarà molt visiblement en els anys següents, al compàs dels grans canvis que s'operen en diferents nivells i en diferents direccions.

Pel que fa al context espacial, el centre és, òbviament, la ciutat de València. I, més àmpliament, les tres províncies valencianes que formen part de l'Estat espanyol, que és l'autèntic context, nacionalimperial. Però aquest, alhora, no es pot comprendre sense tenir en compte el marc internacional en què es trobava. Començaré per aquest últim.

És un període comprés entre els anys finals de la Segona Gran Guerra i el moment alarmant de principis dels seixanta (el 1962), en què va semblar que anava a produir-se'n una tercera, quan Rússia va instal·lar unes bases militars a Cuba. Es tracta d'una etapa marcada per una forta tensió entre els dos grans blocs que es van constituir aleshores: el nord-americà, per una banda, amb els seus països satèl·lits —l'Europa occidental—; el soviètic, per l'altra, també amb els seus satèl·lits —l'Europa de l'Est. “El teló d'acer” serà tot un emblema del conflicte, que arribà al seu punt més perillós amb

l'afer de Cuba. La situació es va relaxar a partir del moment en què Nikita Khruixtxov va retirar les bases i començà amb ell el desgel.

És una història agitada i rebolicada arreu del món. Durant aquest període es multipliquen els pactes i els tractats defensius, i també les guerres. L'OTAN es va crear el 1949; hi respondrà més tard el Pacte de Varsòvia. Es creen, igualment, en aquells anys l'Organització dels Estats Americans, la del Sud-Est d'Àsia, la República Àrab Unida, etc. La fundació de l'Estat d'Israel, el 1948, serà una font dels conflictes bèl·lics posteriors. Un altre poderós impuls de canvis i de més guerres és el que va posar en marxa la voluntat d'independència dels pobles colonitzats d'Àfrica i d'Àsia. Aquests moviments d'alliberació eren seguits aquí, a València, amb interès pels grups d'esquerres, filocomunistes, o simplement liberals, socialistes i nacionalistes. Sobretot, per a aquests últims va tenir una especial rellevància la guerra d'Algèria que havia començat el 1954, i que durà uns quants anys. El nom de Ben Bella (misteriosament desaparegut quan s'arribà el 1962 a la independència) sonava molt en aquell moment, així com el de Lumumba, al front del moviment independentista del Congo. O la guerra d'Indoxina, o la de Corea i, entre tantes revolucions més, la que va iniciar Fidel Castro el 1956 contra la dictadura de Batista, que va tenir, arreu, una gran repercussió. A l'Àsia —un altre punt de referència central— hi havia, sobretot, la Xina comunista de Mao Zedong i el discurs de les “Cent Flors” del 1957; i, en contra, la Xina nacionalista.

Pel que fa al nivell econòmicosocial, aquesta dècada viurà un desenvolupament important. Europa, l'Occidental, passa ràpidament, en pocs anys, de les runes i l'esgotament d'una guerra a una sorprenent recuperació. La intervenció dels Estats Units amb el Pla Marshall, del 1947, va ser decisiva en aquest sentit. Alemanya, particularment, que havia quedat devastada per la guerra, i després, dividida en dues, amb els dos Berlins, produirà, a la banda occidental, el que es va anomenar el miracle alemany.

El 1951 es constitueix la Comunitat Europea del carbó i de l'acer, i el 1957, la formació de la Comunitat Econòmica Europea. La idea d'Europa es posa en marxa, i entra com un tema important en el debat entre economistes i sociòlegs, polítics i intel·lectuals d'aquells anys.

És, també, el temps d'una imparable revolució tecnològica. Es tracta d'una tecnologia que no sols afecta els mitjans de producció i de comunicació, sinó els de consum, que es fan visibles cada vegada més en la vida domèstica. Els Estats Units anaven molt més avançats en aquest sentit. El made in USA marcarà aquest temps, amb les seues pel·lícules, la seua ideologia neocapitalista, les seues modes i les seues musiquetes. És clar

que, en aquest punt com en tants altres més, hi havia petits contrapesos, o contrapunts, com ara la memorable cançó del París d'aquells anys.

Ara bé, si passem del context internacional, que acabe de repassar molt per damunt, a l'Espanya de Franco, cal dir, d'entrada, que es trobava fora d'aquest context expansiu, perquè era un Estat aïllat políticament, econòmicament i culturalment.

El nou Règim, que s'hi va instaurar a partir del 1939, era, políticament, una dictadura, que es presentava institucionalment com una Democràcia Orgànica, és a dir jerarquitzada des de dalt; com el *Movimiento Nacional*, que es volia alhora Imperial i profundament antiliberal i anticomunista. El general victoriós, que passà immediatament a dir-se generalísimo, era el Caudillo, indiscutible i indiscutit, un doble a l'espanyola del führer Hitler i del duce Mussolini. La dècada dels quaranta serà una dura depuradora dels considerats enemics del Règim, amb una repressió indiscriminada, arbitrària i de revenja. Durant els anys cinquanta, els que ens importen ara especialment, la dictadura va afluixar un poc els seus ressorts. Franco necessitava un cert reconeixement internacional, que se li negava i el mantenia tancat dins les seues fronteres.

Els Estats Units li van estendre la primera mà amistosa, interessada. El 1953 (que és també l'any en què mor Stalin) Eisenhower signà un pacte amb el govern espanyol. Aquest pacte permetia l'establiment d'unes bases militars nord-americanes amb una particular sobirania en aquests enclavaments territorials. Era el preu que el franquisme pagava per aconseguir una mena d'aliat polític, que podia estabilitzar-lo. Els Estats Units, tot i que no els agradava el pacte amb un règim antidemocràtic, necessitaven aquestes bases en aquells anys de guerra freda. De més a més, es tractava d'un règim que es volia impermeable i implacable a qualsevol infiltració comunista. I això sí que els agradava. Comportava, també, en el pla econòmic, una certa ajuda que tant necessitava el franquisme. L'Estat espanyol vivia en una ruïnosa autarquia que mantenia els ciutadans en la pobresa i el racionament de queviures, i que permetia el mercat negre, l'estraperlo. En va sortir una classe de nous rics, que van saber aprofitar la situació de misèria amb l'ajut o la vista grossa dels factòtums de l'administració.

Eisenhower, que fins i tot va fer una ràpida visita a Madrid, compensava d'alguna manera el fet que l'Estat espanyol no havia estat beneficiari del Pla Marshall i dels seus miracles econòmics. L'ajut, però, va ser, de moment, poca cosa, i la majoria dels ciutadans no van notar millores. Berlanga, de seguida, reflectirà la decepció, humorísticament, en *Bienvenido Mr. Marshall*.

Ara bé, el Pacte no deixava de ser una empena que es faria més efectiva

en les successives renovacions durant els cinquanta. Després vindrà el Pla d'Estabilització i la dictadura s'aferma esborrant velles formes simbòliques i aconseguint nous reconeixements en el marc internacional

Durant aquests anys, la dictadura franquista encara està molt viva i activa en tots els nivells de la vida pública i, en la mesura que podia, en la privada. Perquè no solament era una dictadura politicomilitar, sinó també econòmica, sindical, eclesiàstica i cultural. Era un totalitarisme íntegrament jeràrquic, vertical.

La llengua que parlàvem la vivíem com un dialecte. Només la vam descobrir com a llengua de cultura quan vam arribar a València. Ens importava la literatura, ja la teníem en la sang, però l'havíem llegida en castellà. Bernat, Miró; jo, Azorín, per citar dos paisans nostres.

Les llibreries de vell van ser, per als interessats per la cultura, una finestra oberta al món, al món si més no d'entreguerres com a més pròxim en el temps i, per tant, relativament actual. Però també algunes llibreries de nou constituïen una possibilitat d'eixamplament intel·lectual. A València hi havia en aquell moment tres llibreries importants, molt visitades: Maragat, a la plaça del Caudillo; Bello, al carrer de les Barques; i Rigal, al carrer de Fèlix Pizcueta. Aquesta última resultava especialment temptadora, sobretot per la seua rebotiga, que disposava de novetats interessants. Tot plegat, prohibits o tolerats, s'hi podien trobar llibres d'importació, francesos particularment, i sobretot, volums que venien d'editorials de Mèxic i Sudamèrica. El Fondo de Cultura Económica va abocar-hi volums de referència de la primera meitat del xx. El seu catàleg abraçava pràcticament totes les disciplines del pensament. L'altre gran corrent llibresc que hi arribà era el constituït per l'Editorial Losada, la Sudamericana, o la d'Emecé, que tenien la particularitat de centrar-se en la literatura, sobretot la novel·la. També Sur, igualment argentina, amb la revista del mateix nom dirigida per Victoria Ocampo. La importància de les editorials hispanoamericanes va ser, sobretot en la dècada dels quaranta i dels cinquanta, molt gran. Van compensar el dèficit del mercat editorial de la *Madre Patria*. Tot aquest fons literari i de pensament va ser particularment important en el sentit que permetia la incorporació més àmplia de les lletres de l'àmbit de l'anglès, cosa que compensava el tradicional enfocament editorial, encarat a França i a Alemanya. Els corrents de pensament que hi van dominar eren l'existencialisme, ateu o no, la psicoanàlisi, el marxisme o el personalisme. A Espanya encara no ens havien arribat els filòsofs britànics, d'Oxford i Cambridge. Només es podria citar, com una de les excepcions, Bertrand Russell, especialment apreciat per Joan Fuster.

Juntament amb aquesta oferta internacional, relativament assequible, el

context literari espanyol, a contracorrent de l'ideològic propagat pel Règim, estava particularment marcat per una forta presència dels escriptors de la generació del 98 —Baroja i Azorín, encara eren vius, i a Madrid— i la del 27 amb Vicente Aleixandre i Gerardo Diego, que també hi eren. Ara bé, el tríptic intel·lectual, el dels mestres, estava constituït per Unamuno, ja mort, Ortega y Gasset i Eugeni d'Ors, tots dos, més aquest últim, coquetejant amb el franquisme. Unamuno es revaloritzava més a causa del seu individualisme radical que el lligava a Kierkegaard i a l'existencialisme. Ortega, pel seu historicisme d'encuny alemany; d'Ors, pel seu lligam amb la filosofia de la cultura, la crítica de l'art, i el seu classicisme jeràrquic militant. S'hi afegiren, des de dins o de fora del Règim, noms tinguts molt en compte com Marías, Aranguren, Laín Entralgo, Tovar, etc., amb un tarannà més liberal.

El marc urbanístic en què es desenvoluparà la vida dels valencians d'aquells anys quaranta i cinquanta estava constituït, pel que fa a València, pel conjunt dels barris de la ciutat vella, com el del Carme, Xerea, Russafa, etc. En segon lloc, per la part monumental històrica, presidida per la Catedral amb el Miquelet. I, finalment, pels carrers i edificis notables de la València nova. Aquesta havia anat construint-se des de finals del XIX, amb l'Eixample, que anirà estenent-se al llarg de les quatre primeres dècades del segle XX. Ho farà amb estils diferents, passant, des del modernisme, per l'estil austríac i el barroc afrancesat, el regional i el neoclàssic, i avançant cap al *deco*. Estils que canvien o es barregen en mans fins i tot d'un mateix arquitecte. En resultaven carrers tan emblemàtics com el de la Pau, la Gran Via, les Barques, Colom, o la remodelació i ampliació de l'antiga plaça de Castelar, al centre de la qual Goerlich posà una plataforma. El conjunt modern presentava construccions tan emblemàtiques com el Mercat Central i el de Colom, la façana de l'Ajuntament, Correus, l'Estació del Nord o l'edifici de la Unión y el Fénix, la Caixa d'Estalvis, el cine Rex i, com a mostra de l'arquitectura deco, el Rialto. S'havia creat així, com escriu Pérez Rojas, “una nova imatge de la ciutat, potent i monumental, ampul·losa i exuberant, molt del grat de la burgesia agrària enriquida, però que també manifesta expressions de tipus popular”.

Com a mostra de l'arquitectura de maó, en el trenta es construeix la insòlita Finca Roja, encara allunyada del nucli urbà. Fins i tot en els cinquanta encara ho estava. Recordem que ben a prop passava la via del ferrocarril, i l'envoltaven illes de cases baixes, solars i hortes.

Aquesta era la imatge que la ciutat presentava als valencians dels cinquanta. No es va mantenir, però, intacta, o exactament igual, arquitectònicament parlant. Per una banda, desapareixeran, a poc a poc, cases o nuclis

de cases dins del barri vell. O s'enderrocaran construccions importants, com la Ciutadella. O alguns palaus i convents. Però, per l'altra, s'acaben les obres del Banc de València, o del Rialto, o la reconstrucció exterior de l'Ateneu. O s'alcen i acaben les construccions de les facultats de Medicina i de Ciències, germen de la futura Ciutat Universitària. O col·legis d'interès com el Guadalaviar o el Col·legi Alemany. I, per no allargar-me, l'ampliació del Palau de la Generalitat, l'edificació del Palau Arquebisbal i del grandios Seminari de Montcada.

Els valencians seran també testimonis del començament d'una nova expansió urbana, com la protagonitzada per cases de promoció estatal, de Regiones Devastadas, o bé de cases barates, o de més volum destinades a la nova burgesia de postguerra. Apareixeran així els primers barris moderns. Eren edificis molts d'ells estàndards, de línies rectes. La gent en deia cases caixó. Ens trobàvem a les portes del gran *boom* constructiu-destructiu, caòtic i aberrant de les dècades posteriors. Així i tot, la mà especulativa, armada de la piqueta, ja anava deixant oscats, amb els seus nous i més alts edificis, carrers com el de Colom, Xàtiva, Guillem de Castro, i a l'interior mateix, la *Plaza del Caudillo*, de la Verge i de la Reina.

Doncs bé, dins d'aquest context urbà heteròclit transcorria la vida de la gent. Els dels grups més baixos, no ho oblidem, vivien en cases estretes i fosques, o acampaven al llit del Túria, o com els primitius, vivien en coves com a Paterna.

La societat, molt rural encara, discorria a un ritme lent. Es podia creuar a peu València o comunicar-se amb els pobles del seu hinterland amb uns atrotinats tramvies de color groc, o, si calia i es podia, amb taxi. Automòbils n'hi havia pocs i el trànsit, sense semàfors encara, era dirigit per guàrdies urbans. L'Estació del Nord i l'Estació d'Aragó, així com les estacionetes de Patraix i la del Pont de Fusta hi abocaven la gent procedent en gran part dels pobles de les rodalies.

La València d'aquells anys, pel que fa a la vida normal, es divertia també i omplia els seus ocis d'una manera modesta. El futbol estava en auge, era ja l'esport nacional, i la Plaça de Toros funcionava, sobretot per Falles i la Fira de Juliol. Hi havia encara els vells i senyorials cafés —Noel, Barrachina, Lauria— i les velles tavernes. Però ja començaven les noves cafeteries o els nous bars amb noms d'origen ianqui. No debades hi havia el pacte de les bases nord-americanes. De vegades, els carrers s'animaven amb la presència dels enjogassats mariners que havien arribat al port. I, de tant en tant, les festes, les commemoracions polítiques i religioses, o simplement populars. I fins i tot les vacances amb paga doble. Però el sedentarisme s'imposava. No havia arribat l'hora de fer turisme i de viatjar

d'un lloc a un altre, o de disposar d'apartaments i xalets. Ni menys encara d'ocupar massivament les platges valencianes, vigilades per la policia i els capellans.

L'oci també disposava de revistes musicals, de sales de festes i de balls, de guateques per a la joventut acomodada, i fins i tot d'algun club nocturn com el famós Mogambo... Ara bé, la diversió general, massiva, era el cinema. Hi havia moltes sales. Moltes, de barris, amb programació doble. Era la gran droga, de vegades acompanyada d'un sobri sopar. Però sobretot, la gent treballava i feia hores extraordinàries, si podia. De política, no en volia saber res. Més aviat tenia por d'obrir la boca.

Però la política pesava en la societat valenciana com arreu de l'Estat, i era tan repressiva i opressiva com podia. O estaves amb el *Movimiento* o en contra. En el millor dels casos, eres desafecto o un indiferent. Havien cessat els afusellaments a gran escala de Paterna. Les presons anaven soltant gent, però la policia seguia treballant activament a la caça de qualsevol vel·leïtat política, individual o d'algun grup. Indiferència general, doncs, i violència amagada a les comissaries.

La censura treballava també activament, i en diferents nivells. Hi havia, per començar, l'autocensura, per si de cas; després la prèvia, l'oficial, i finalment la posterior, si algú s'havia passat de la ratlla, deliberadament o no. De més a més, als diaris, hi havia les consignes ad hoc en cada moment. En recorde una que deia, més o menys: "hablen bien de la primavera". La propaganda institucional era permanent, sistemàtica; en tots els nivells de l'ensenyament, amb la corresponent assignatura de "Formación del espíritu nacional". I per si fóra poc, la vida política estava reforçada per la seua aliança o, més aviat, identificació, amb l'Església.

Una altra mostra del 1955, encara més significativa del context cívico-cultural valencià, va ser el Cinqué Centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer, que es va celebrar amb una exposició a Sant Domènec i uns altres actes. Fuster va escriure: "diuen que serà un combinat d'erudició i falla". Però, bromes a part, Fuster escrivia dolgut perquè els mandamassos de la ciutat, que s'havien gastat quatre-centes mil pessetes amb l'exposició, no disposaven, en canvi, com se'ls va proposar, de trenta-cinc mil pessetes per a reprendre l'edició dels sermons encara inèdits de sant Vicent. O la coentor d'uns prohoms valencians que uns anys abans havien reconstituït el "Centenar de la Ploma", és a dir, dels cent ballesters que custodiaven la senyera d'un rei català. Es celebrava el 9 d'octubre amb quatre gats entre la indiferència general. València dormitava. Els diumenges acudien alguns curiosos a veure el ball de sardanes que organitzava la Casa de Catalunya al Parterre. La classe dominant acceptà i organitzà el 1951 l'exposició del

Diccionari català-valencià-balear, que es va fer sense cap protesta; amb la col·laboració entusiasta de Giner Boira des de la ràdio, i les favorables notes en *Las Provincias*, tot subratllant-hi quanta gent l'havia visitada. O el 1954 fabricava una falla dissenyada per Dalí. Tots els grans departaments oficials o públics de la cultura vegetaven i patien una gran atonia i una absoluta manca de sintonia amb la que es feia més enllà dels Pirineus i, pitjor encara, amb la que intentaven produir amb més ambició, com veurem tot seguit, persones o grups per iniciativa pròpia i amb un cert inconformisme, fins i tot, en alguns casos, dins mateix del sistema.

La vida musical va tenir un cert interès amb els concerts. Hi funcionava, però amb certa irregularitat, la vella Orquestra Simfònica. El paper central el va tenir l'Orquestra Municipal de València, que Martí Domínguez havia fundat a principis dels quaranta, dirigida per Lamote de Grignon. Després s'hi va incorporar el director Von Benda que la va posar a un nivell bastant alt. Actuava setmanalment al Teatre Principal. El repertori simfònic anava de Vivaldi fins a Stravinski. Al mateix escenari, la música de cambra estava servida per la tradicional Societat Filharmònica. Fuster hi assistia interessat. Un altre mitjà d'escoltar música eren els discos de 33 revolucions que començaven a circular. La ràdio donava poca música clàssica. La reservava per als dies de Setmana Santa.

La creació musical autòctona, però, estava bastant afeblida i desatesa. La generació dels trenta acusà la ruptura de la guerra i la postguerra. Els mestres supervivents que van seguir en actiu eren Manuel Palau, López-Chavarri, Asensio i Matilde Salvador... Rodrigo i Oscar Esplà ja havien triat Madrid com a espai propi. I el Conservatori no estava preparat per a forjar una nova generació de compositors. La crítica musical l'exercien López-Chavarri i Eduard Ranch i Gomà.

La vida literària valenciana dels quaranta va ser ben pobre. Pel que fa a l'ús literari del català, l'handicap venia donat, d'entrada, per la persecució de la mateixa llengua. Al País Valencià, però, a diferència de Catalunya, la repressió no va ser tan forta. Lo Rat Penat va poder obrir les seues portes amb els seus Jocs Florals —bilingües, és clar. Els de Catalunya, en canvi, s'organitzaven en diferents llocs de l'estranger. Es toleraven els sainets, és a dir, un teatre “per a riure”, “dialectal”, “regional”. En el pla més literari, però, després de la desfeta, es produeix un gran buit. La generació del 27, amb Almela i Vives, Carles Salvador, Sanchis Guarner, per citar-ne només uns pocs noms, o calla, o se situa en posicions conservadores, sense l'empenta moderna de la dècada dels trenta. El nombre de títols publicats passa de dos o tres per any a vint-i-dos el 1949, xifra que es mantindrà fins al 1962. No hi compte els

llibres de Fuster dels 50, que quasi tots es publiquen a Barcelona o a Mallorca. Editorials, no n'hi havia pròpiament. Els pocs llibres publicats eren, sovint, fruit de la iniciativa privada. La primera que es va constituir a petita escala, però amb ambició literària, fou Torre, fundada el 1944 per Xavier Casp i Miquel Adlert. El 1949 enceten la col·lecció "L'Espiga", on es van donar a conèixer autors joves com Joan Fuster, Estellés, Bru i Vidal i Maria Beneyto. L'any 1955, el catàleg de Torre té vint-i-cinc títols. Torre va ser, de més a més, un dels centres més importants de la vida literària a la València d'aleshores. Hi havia una tertúlia, amb lectures i conferències, i una revista mig clandestina, *Esclat*.

Unes altres tertúlies literàries, molt obertes, de café, en què Joan Fuster solia estar present, eren la de Noel, Barrachina, l'*Hogar Juvenil* al carrer de la Pau i la del Club Universitari —un local que des de fa anys i panys està buit, al carrer de Comèdies; s'hi poden veure avui encara les rajoles de l'escut del SEU. Aquest sindicat estudiantil era únic i obligatori, però els més inquiets i actius s'hi van refugiar utilitzant la plataforma institucional que brindava. En aquest Club es ballava, es feien exposicions de pintura, representacions teatrals o conferències amb un to relativament inconformista o més liberal i més al dia. El SEU publicava, de la mà de Vicent Ventura i de Garcia Richart, la revista *Claustro*, que era la rèplica valenciana a *La Hora*, que publicava el SEU de Madrid.

Uns i altres els trobem també en la tertúlia de la llibreria Rigal, en la de Xavier Casp i Miquel Adlert, en la de Vicent Ventura i Joan Fuster, o en la revista *El sobre literario* que aparegué el 1950 i durà tres anys. Hi havia també les tertúlies del Cercle de Belles Arts o de l'Ateneu.

Un altre lloc de retrobament era la redacció de *Levante* i *Jornada*, o de *Radio Nacional de España*. El primer diari estava dirigit aleshores per Alfonso Fueyo; el segon, per José Barberá, pare de l'actual alcaldessa de València, i Radio Nacional per Beneyto. Martí Domínguez dirigia *Las Provincias*. Eren, sovint, punts de partida d'una colla d'escriptors, d'algun pintor, i de més gent per a fer un passeig amb estació en algun bar, com el de Casa Pedro, amb els murals de Manolo Gil.

El nostre context era culturalment i cívicament com una mena de sopa bova, una atmosfera gris i avorrida. Hi havia iniciatives, discontinües i aïllades, com ara *Conferencia Club*, que animava Carola Reig i Rafael Ferrer. Hi van passar personatges com Aleixandre, Ridruejo o Cela. Sánchez Castañer dirigia l'*Aula Mediterráneo*. L'Ateneu feia alguna cosa, com donar un lloc a l'*Asociación de Amigos de la Poesía*, que portava un senyor esperitat, que es deia Lucio Ballester.

L'expressió humorística d'aquesta situació era, entre la gent més o

menys il·lustrada, el setmanari *La Codorniz*, que portava com a subtítol, “*La Revista más audaz para el lector más inteligente*”.

I la vida artística de tots aquests anys? Aguilera Cerni, encara el 1966, escrivia en la revista *Suma y Sigue*: “*el clima cultural que han impuesto las clases dirigentes valencianas es completamente hostil a las experiencias del arte contemporáneo. Niega a los artistas —especialmente a los que más pueden apostar— no solo la comprensión y el estímulo, sino también las mismas posibilidades indispensables para poder trabajar en su ciudad*”. Afirmava això després de fer-se, com ell diu, una llarga “*letanía interrogativa*” a propòsit dels buits, les absències, les mancances i uns altres factors negatius en què es trobava l’art valencià.

Entre les possibles causes d’aquesta situació, una, decisiva, era, segons ell, que “*los burgueses valencianos son incompetentes*”. Conseqüència: l’artista valencià ha d’emigrar o claudicar. En aquest mateix número de la revista, Tomàs Llorens insisteix en la anormalitat de la situació artística al nostre País, que ell tracta d’explicar sociològicament. També Fuster s’hi va referir amb consideracions negatives: provincianisme, anormalitat, emigració, “la burgesia valenciana no té l’aplom d’una burgesia vertadera”. Per això no paga; no paga una cultura que hauria de ser la seua, i que no ho és, i que al cap i a la fi ni tan sols és cultura per culpa de la mateixa burgesia. No pot pagar: a diferència d’unes altres burgesies més adultes, les seues disponibilitats de luxe són mòdiques. I al marge d’aquestes disponibilitats, no vol pagar: no sent la urgència de voler una cultura pròpia. Al país s’hi queden els qui no poden emigrar, amb les corresponents excepcions heroiques.

Però no tot era un desert. Malgrat les circumstàncies adverses, alguns joves artistes valencians comencen a moure’s amb intencions més inconformistes i antiacadèmiques. El 1947, a la llibreria de vell de Faus, es constitueix el Grup Z, integrat entre altres per Manolo i Jacinta Gil, Montanyana i Josep Vento. Exposen a la Galeria Abad, reclamen més informació sobre l’art contemporani, i critiquen Sorolla i l’Escola de Belles Arts entre la indiferència o la ignorància habituals. El llibreter Faus era també un home que es dedicava a la ceràmica i als gravats i era un altre punt de trobada de gent inquieta, d’amics com Vicent Ventura i Joan Fuster. Aquest personatge va inventar una nova tendència artística que anomenà fachismo. Si li preguntaves què era això, contestava: “*fachismo, es decir, desfachatez*”. El Grup Z es va dissoldre el 1950. El públic no responia, com tampoc les institucions, ni la crítica. Sempere exposà el 1949, a la Sala Mateu, mostres de la seua obra abstracta. El refús, molt dur per part

d'Ombuena, va ser general. I Sempere se'n va anar, dolgut, a Madrid. I no fou l'únic. Josep Vento el va seguir i Hernández Mompó i Joan Genovés, etc. És a dir, gairebé tots els qui en aquell moment començaven a dir coses, coses noves i personals. Les poques galeries, i poc actives, que hi havia, Mateu, Abad, Prat, Braulio, Cercle de Belles Arts, estaven obertes només a la pintura dominant, local i repetitiva.

La resistència, però, insistí en l'actitud inconformista. A principi dels 50 es constitueix un altre grup, Los Siete, amb Joaquim Michavila, Vicent Castellano i Genovés.

El context sociolingüístic era confús. El català de València estava definit per una situació de diglòssia en què la llengua de cultura era el castellà. Molts grans personatges de la vida, diguem-ne intel·lectual, valenciana, a més, perseguïen el vernacle com aquell rector del Seminari de Montcada, don Antonio Rodilla, castigant els seminaristes de poble que hi arribaven amb el seu valencià matern. Ho feia en nom de la cultura mateixa. Per la seua banda l'arquebisbe Marcelino Olaechea estava més preocupat per les seues tómboles, cosa que li valgué el nom de *Marcelino el Tombolero*.

El valencià estava deteriorat, castellanitzat en l'ús oral, i arcaic, poc mal·leable i poc entrenat en l'ús culte, en l'escrit escàs i esporàdic. Va ser en el pla teatral —el sàinet— on tingué més audiència, escrit en un valencià popular i degradat. Encartonat i limitat, generalment, al vers, per una banda, i desbarrat i vulgar, per l'altra. Ja he al·ludit abans les minories que tractaven de posar-hi una mica d'ordre i de normalitat, si més no gramatical. En aquell moment el valencià ja s'identificava com a català. L'aparició de *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster, el 1962, enceta una altra etapa nova, important. Bernat Capó i jo hi vam entrar i vam actuar en la mesura de les nostres forces. I encara continuem.

*Bernat Capó amb l'artista plàstic Salvador Soria,
establert a Benissa des de fa dècades.*